

Εισαγωγή

Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί συνέχεια της ερευνητικής δουλειάς που ξεκινήσαμε το 2019 ως ομάδα DISSENSUS – social research και η οποία εκδόθηκε το 2021 υπό τον τίτλο *Η Κανονικοποίηση του Ακροδεξιού Λόγου την Ελλάδα: Φύλο, ΜΜΕ, Ένοπλες Δυνάμεις, Εκκλησία* (Βασιλάκη & Σουβλής, 2021). Η έρευνα εστιάστηκε σε μια συστηματική ανατομία των θεσμών μέσω της ανάλυσης του λόγου που εκφέρουν τα υποκείμενα τα οποία τους ενσωματώνουν και τους εκπροσωπούν. Μέσα από ημιδομημένες εις βάθος συνεντεύξεις, οι οποίες στόχευαν να αναδείξουν τον ανεπίσημο λόγο των υποκειμένων, ερευνήσαμε τους τρόπους με τους οποίους κανονικοποιούνται η ακροδεξιά ιδεολογία και ρητορική, μετασχηματιζόμενες σε «κοινή λογική».

Σε συνέχεια αυτής της μελέτης, μέσω της οποίας διαπιστώσαμε τις απαρχές μιας μετάλλαξης στη στρατηγική και το δημόσιο προφίλ της άκρας Δεξιάς, στραφήκαμε στη διερεύνηση της αναδυόμενης εναλλακτικής Δεξιάς, γνωστής στη διεθνή βιβλιογραφία και πολιτική σκηνή ως «Alt-Right»: μια πρόσφατη μετάλλαξη της άκρας Δεξιάς, της οποίας η πορεία ξεκίνησε στην Αμερική στις αρχές του αιώνα, γιγα-

ντώθηκε κατά την πρώτη θητεία του Αμερικάνου Προέδρου, Ντόναλντ Τραμπ, και διαδόθηκε με τοπικές παραλλαγές αλλά παρόμοια δομικά χαρακτηριστικά και αλλού, για παράδειγμα στη Βραζιλία του πρώην προέδρου Ζαΐρ Μπολσονάρο, στην Ινδία του προέδρου Ναρέντρα Μόντι, πιο πρόσφατα στην Ιταλία της Τζόρτζια Μελόνι, στη Γαλλία της Μαρίν Λεπέν και του Ζορντάν Μπαρντελά, καθώς και στον πολιτικό λόγο της Εναλλακτικής για την Γερμανία.

Στα καθ' ημάς, όπως είχαμε υποθέσει στις απαρχές της συγκεκριμένης έρευνας, και όπως απέδειξαν τόσο οι εθνικές εκλογές του 2023 όσο και οι ευρωεκλογές του 2024, η άκρα Δεξιά όχι μόνον διανύει μια ανοδική πορεία εκλογικά, αλλά επιπλέον έχει καταστεί μια ανερχόμενη κοινωνική και πολιτική τάση, που γνωρίζει αποδοχή από –μέχρι στιγμής– μειοψηφικά, ωστόσο συνεχώς διερευνόμενα, τμήματα του εκλογικού κοινού, μεταξύ αυτών και η νεολαία.¹ Οι εθνικές εκλογές έφεραν στο Κοινοβούλιο τρία ακροδεξιά κόμματα: το κόμμα-βετεράνο Ελληνική Λύση, αλλά και τα καινοφανή κόμματα ΝΙΚΗ και Σπαρτιάτες. Οι ευρωεκλογές έφεραν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο όχι μόνο την Ελληνική Λύση και τη ΝΙΚΗ, αλλά και την πρωτοεμφανιζόμενη Φωνή Λογικής.

Έτσι, η εναλλακτική Δεξιά στην Ελλάδα, που βρίσκεται σε μια διαδικασία διαμόρφωσης και διεύρυνσης, έχει ήδη αρχίσει να κάνει αισθητή την παρουσία της στην κεντρική πολιτική εθνική και ευρωπαϊκή σκηνή, σηματοδοτώντας ανακατατάξεις στους επιμέρους χώρους της ελληνικής άκρας Δεξιάς. Η ερευνητική ομάδα «Σημείο για τη Μελέτη την Αντιμετώπιση της Άκρας Δεξιάς» αποτύπωσε ήδη από το 2022 έναν σκληρό πυρήνα «συντηρητισμού» που δια-

1. <https://www.politico.eu/article/europe-young-people-right-wing-voters-far-right-politics-eu-elections-parliament/>.

φαινόταν ως η πιο συμπαγής και συνεπής ιδεολογία σε μια σειρά από δείκτες.² Ο πυρήνας αυτός, που φτάνει περίπου στο 7,5% του πληθυσμού ενστερνίζεται βαθιά αντιδραστικές αντιλήψεις και αναζητά θεσμική εκπροσώπηση. Εκφράστηκε με την ακροδεξιά ψήφο που ξεπέρασε σε σύνολο το 12% στις εθνικές εκλογές του 2023³ και το 18% στις ευρωεκλογές του 2024.⁴ Εν ολίγοις, δηλαδή, η άκρα Δεξιά αύξησε τα ποσοστά της σε σχέση με τις εθνικές εκλογές του 2019,⁵ αν και το εσωτερικό της δεν είναι ενιαίο: μέρος των ψηφοφόρων ταυτίζεται με μια ακραιφνή ακροδεξιά οργάνωση, όπως οι επίγονοι της Χρυσής Αυγής, το κόμμα Σπαρτιάτες, και οι υπόλοιποι με κομματικούς σχηματισμούς που έχουν υιοθετήσει έναν κατεξοχήν λόγο εναλλακτικής Δεξιάς, όπως η Ελληνική Λύση, η ΝΙΚΗ, η Φωνή Λογικής.

Τη διαιρετική τομή μεταξύ αυτών των δυο πόλων όρισε, στο πρόσφατο παρελθόν, η επίκληση ή και άσκηση ωμής βίας εναντίον μειονοτήτων και ανταγωνιστικών πολιτικών χώρων, ως θεμιτού μέσου «ακτιβισμού» με το οποίο τα μέλη ή οι υποστηρικτές της πολιτικής οργάνωσης εξυπηρετούν τις πολιτικές στοχεύσεις τους. Ένα τμήμα αυτού του εκλογικού σώματος επεδίωξε να συνεχιστεί η παρουσία της Χρυσής Αυγής στο Ελληνικό Κοινοβούλιο με όχημα ένα κόμμα-κέλυφος, γύρω από το οποίο έχουν συσπειρωθεί ομάδες από παλαιότερες διασπάσεις της. Επικρότησαν έτσι έμμεσα τις βίαιες πρακτικές που το ναζιστικό μόρφωμα υιοθέτησε πριν από τη δικαστική του καταδίκη το 2020. Ωστόσο, η τάση που προκρίνει ανοιχτά ή έμμεσα τη χρή-

2. <https://simeio.org.gr/panelladiki-ereyna-toy-simeioy/>.

3. <https://ekloges.ypes.gr/current/v/home/>.

4. <https://ekloges.ypes.gr/current/e/home/>.

5. <https://ekloges-prev.singularlogic.eu/2019/v/home/>.

ση βίας αποδείχθηκε μειοψηφική εντός της άκρας Δεξιάς. Αυτό δεν συνάγεται μόνο από την εκλογική επιτυχία των κομματικών σχηματισμών της εναλλακτικής Δεξιάς, αλλά και από τη μετάλλαξη των Σπαρτιατών, όπως και του ίδιου του Ηλία Κασιδιάρη και των διαφορετικών μορφωμάτων με τα οποία αποπειράται να επιστρέψει στην κεντρική πολιτική σκηνή. Ακόμη και οι επίγονοι της Χρυσής Αυγής δεν επикаλούνται και δεν μετέρχονται –τουλάχιστον ανοιχτά– των βίαιων πρακτικών με τον τρόπο που αυτές εκδηλώθηκαν πριν από το 2020. Υπό το πρίσμα αυτό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε σημαντικό βαθμό η άκρα Δεξιά «εναλλακτικοποιήθηκε», εγκαταλείποντας σε επίσημο επίπεδο τα ναζιστικά σύμβολα και την αντίστοιχη ρητορική, αλλά και τη λογική των ομάδων κρούσης. Βεβαίως, αυτό το ιδεολογικό «άνοιγμα» της ακροδεξιάς ιδεολογίας έχει οξύνει και τους ανταγωνισμούς μεταξύ των υποψηφίων της, γεγονός το οποίο οδηγεί ταυτόχρονα στην προσέλκυση μεγαλύτερων εκλογικών ακροατηρίων αλλά και σε αποσυμπίεση: οι προσωπικές φιλοδοξίες των διαφόρων δρώντων περιορίζουν τη δυνατότητα να σχηματιστεί ενιαίος ακροδεξιός πόλος. Η ηγεμονία στον χώρο έχει πλέον περάσει στην εναλλακτική Δεξιά, που εκφράζεται μέσω ενός λιγότερο βίαιου προφίλ, με έμφαση σε ζητήματα ταυτοτικά, όπως παρουσιάζονται επιγραμματικά σε αυτή την εισαγωγή αλλά και αναλυτικά στις επιμέρους θεματικές ενότητες που περιέχει η μελέτη.

Βεβαίως, η ελληνική εναλλακτική Δεξιά, η οποία βρίσκεται υπό διαμόρφωση και άνοδο, αντιμετώπισε δυσκολίες στη διαφοροποίησή της από την κυβερνώσα δεξιά παράταξη της Νέας Δημοκρατίας, η οποία ακροβατεί –με σημαντικές απώλειες, όπως έδειξαν τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών

του 2024– μεταξύ φιλελεύθερων και ακροδεξιών τάσεων και επιλογών. Η Νέα Δημοκρατία έχει επιχειρήσει –και έχει καταφέρει– κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε ετών να ενσωματώσει πολλά από τα ρητορικά σχήματα και να εφαρμόσει αρκετές από τις προτεινόμενες πολιτικές της εναλλακτικής Δεξιάς. Για παράδειγμα, ο νόμος για την υποχρεωτική συνεπιμέλεια (οι άνδρες ως θύματα του φεμινισμού είναι ένας αγαπημένος ρητορικός τόπος της εναλλακτικής Δεξιάς διεθνώς), οι απόπειρες να εισαχθούν από την πίσω πόρτα οι αντιεπισημονικές θεωρίες περί «αγέννητου παιδιού» στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η επιθετική ρητορική εναντίον μεταναστών και προσφύγων και η θανατοπολιτική των απωθήσεων στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα της χώρας.

Προς το παρόν, φαίνεται ότι είναι η μη κυβερνώσα, «αντισυστημική» άκρα Δεξιά, που πείθει και εκφράζει πιο αποτελεσματικά το κοινό, το οποίο μέσω των ταυτοτικών ζητημάτων διατυπώνει μια αγωνία περί «πολιτισμικής αλλοίωσης». Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι η ελληνική εναλλακτική Δεξιά δεν περιορίζεται σε κόμματα, και μάλιστα σε αυτά τα οποία έχουν αναφερθεί. Αποτελείται, όπως αναδεικνύεται από αυτή τη μελέτη, από ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων μη κομματικών, που ανήκουν στη σφαίρα της κοινωνίας των πολιτών (πολιτιστικούς συλλόγους, σωματεία, δημόσιους διανοούμενους, ιδρύματα, επαγγελματικές και θρησκευτικές ενώσεις), πολιτευτές που δρουν αυτόνομα σε τοπικό επίπεδο, ιστοσελίδες, παραδοσιακά και νέα Μέσα Ενημέρωσης. Υπό αυτήν την έννοια, η μελέτη μας επιχειρεί να προβεί σε μια απόπειρα δειγματοληπτικής καταγραφής και ανάλυσης αυτού ακριβώς του αστερισμού παραφυάδων της εναλλακτικής Δεξιάς.

Η βιβλιογραφία σχετικά με την εναλλακτική Δεξιά στην Ελλάδα είναι αρκετά περιορισμένη, καθότι πρόκειται για φαινόμενο σχετικά πρόσφατο στα πολιτικά δεδομένα της χώρας. Οι περισσότερες μελέτες γύρω από την άκρα Δεξιά έχουν εστιάσει στις διαφορετικές εκδοχές της που έχουν παρουσιαστεί κατά την τελευταία εικοσιπενταετία, μη δίνοντας έμφαση στην εναλλακτική Δεξιά ως κάτι που απαιτεί ξεχωριστή μελέτη. Ειδικότερα, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας εστιάζεται στον σχηματισμό της Χρυσής Αυγής, στις αιτίες ανάδυσής της, στα ιδεολογικά της χαρακτηριστικά, όπως και στους μετασχηματισμούς που η ύπαρξή της έχει πυροδοτήσει στο ελληνικό πολιτικό σύστημα (Βελουδογιάννη, 2015· Χαλκιοπούλου & Βασιλοπούλου, 2015· Ψαρράς, 2012, 2018· Ellinas, 2012, 2013· Fielitz, 2013· Koronaiou et al., 2015· Petrou & Kandyliis, 2016· Siapera & Veïkou, 2016). Υπάρχει επίσης μια βιβλιογραφική τάση που εξετάζει είτε άλλα πολιτικά σχήματα, όπως ο ΛΑΟΣ (Ψαρράς, 2010) είτε ευρύτερους ιστορικούς σχηματισμούς της άκρας Δεξιάς κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα (Αλεξιάτος, 2019· Γεωργιάδου, 2019· Χριστόπουλος, 2014).

Μια μελέτη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, η οποία αποτελεί εξαίρεση σε σχέση με τις παραπάνω έρευνες, είναι των Αλέξανδρου Αφουξενίδη, Πέτρου Πετρίδη, Μιχάλη Πέτρου, Κάρολου Καβουλάκου (2021), *Ακροδεξιά κοινωνικά δίκτυα: Διερεύνηση του πολιτικού και πολιτισμικού ακτιβισμού*, η οποία καταπιάνεται μεταξύ άλλων με τις μεταμορφώσεις της ελληνικής άκρας Δεξιάς μετά την καταδίκη της Χρυσής Αυγής και τους τρόπους με τους οποίους αυτή αναπτύσσεται μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα. Ένας από τους άξονες που διατρέχει τη συγκεκριμένη μελέτη είναι το φαινόμενο της εναλλακτικής Δεξιάς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της

ως εκδοχής του φάσματος της ελληνικής άκρας Δεξιάς. Αν και η συγκεκριμένη μελέτη σαφώς άνοιξε τον δρόμο για την έρευνα στο πεδίο της εναλλακτικής Δεξιάς, η κεντρική της εστίαση δεν είναι στην ελληνική περίπτωση, παρά το γεγονός ότι ασχολείται και με αυτήν.

Η ερευνητική δουλειά που παρουσιάζεται εδώ μπορεί να ιδωθεί τόσο ως συνέχιση του προηγούμενου ερευνητικού μας έργου για την κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου όσο και ως περαιτέρω εξειδίκευση της μελέτης των σύγχρονων μεταμορφώσεων της άκρας Δεξιάς, που διερευνά τα ειδικά περιεχόμενα, την ιδεολογία, τη θεσμική συγκρότηση και την πολιτική φυσιογνωμία της ελληνικής εναλλακτικής Δεξιάς.

Ποια όμως είναι τα χαρακτηριστικά της εναλλακτικής Δεξιάς στην αρχική της μορφή και πώς διαμορφώνονται στο ελληνικό πλαίσιο; Η εναλλακτική Δεξιά εμφανίζεται στην παγκόσμια πολιτική σκηνή ως ένα αφήγημα που είχε ιδιαίτερη απήχηση στους λεγόμενους «μη προνομιούχους λευκούς», μια απάντηση σε πληθυσμιακές ομάδες που αναδύθηκαν στον απόηχο της αποβιομηχάνησης και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που υιοθετήθηκαν από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Οι ομάδες αυτές πιστεύουν ότι η «εθνική ιστορία» τους υπόκειται σε μια πολιτισμική εκκαθάριση (cultural cleansing) και θεωρούν τη σύγχρονη συζήτηση στον δημόσιο λόγο περί «λευκού προνομίου» άδικη και ψευδή, καθώς τα μέλη τους βιώνουν την ανεργία, τις συνέπειες της περιστασιακής απασχόλησης (gig economy) και της εργασιακής και οικονομικής επισφάλειας, και ζουν κατά κύριο λόγο σε υποβαθμισμένες και ίσως πρόσφατα εκπωχευμένες περιοχές. Πρόκειται περί ενός αντικινήματος (Seferiades & Kotronaki, 2015), το οποίο αντίκειται στον

περαιτέρω εκδημοκρατισμό της κοινωνίας, όπως αυτός εκφράζεται με την παραχώρηση δικαιωμάτων σε ομάδες μέχρι τούδε περιθωριοποιημένες, με τα ζητήματα ταυτότητας να κυριαρχούν (della Porta, 2023).

Αν οι κοινωνικές ταυτότητες –φύλο, φυλή, σεξουαλικότητα, εθνότητα– κυριαρχούν στον δικαιωματικό λόγο της Αριστεράς, η «εθνική ταυτότητα», και συγκεκριμένα η λευκή ταυτότητα, έχει καταστεί το δομικό στοιχείο τόσο της (παλαιότερης) νέας Δεξιάς όσο και της (νεότερης) εναλλακτικής Δεξιάς.

Η εναλλακτική Δεξιά μοιράζεται με την παραδοσιακή Δεξιά τη διατήρηση των συστημάτων τάξης και εξουσίας και την υπεράσπιση των λεγόμενων παραδόσεων. Με τη στάση τους είτε προκαλούν είτε ανοιχτά υποστηρίζουν τη διατήρηση (ή και την επιδείνωση) των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων. Ωστόσο, ενώ η παραδοσιακή συντηρητική Δεξιά χαρακτηρίζεται από την επιδίωξη να διατηρηθούν «παραδοσιακοί» θεσμοί και αξίες κυρίως μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων, η άκρα Δεξιά ως αντικίνημα επιδιώκει συχνά την πρόκληση δυναμικών παρεμβάσεων «από τα κάτω», διαφοροποιούμενη έτσι και ως προς την τακτική, αλλά και ως προς την αντιδραστική ριζοσπαστικότητα των αιτημάτων. Αν και μέχρι σήμερα, το κοινό τόσο της παραδοσιακής όσο και της άκρας Δεξιάς συγκλίνει ως προς τον κοινωνικό συντηρητισμό, οι σύγχρονες πολιτικο-οικονομικές ελίτ της παραδοσιακής Δεξιάς ενστερνίζονται εν μέρει επιμέρους προοδευτικές κοινωνικές απόψεις, όπως αποδείχθηκε περίτρανα με την περίπτωση του νόμου για την ισότητα στον γάμο, που ανέδειξε σημαντικές διαιρετικές τομές εντός του συντηρητικού ακροατηρίου, μεταξύ άλλων τοπικές και ταξικές.

Μια ακόμη σημαντική διαφοροποίηση της άκρας Δεξιάς από την παραδοσιακή, ή αλλιώς «συστημική», συμπεριλαμβανομένης και της νεότερης, εναλλακτικής εκδοχής της, είναι η ακραία έλλειψη ανοχής των υποστηρικτών της στις ομάδες που θεωρούν ότι τους απειλούν. Επιπλέον χαρακτηρίζεται από μια πιο έντονη ηθικολογία, έναν διαρκή ηθικό πανικό, μια αίσθηση συναγερμού και μια έντονη ροπή προς τις θεωρίες συνωμοσίας και τον ανορθολογισμό. Ο ανορθολογισμός που χαρακτηρίζει τη ρητορική της δεν συνεπάγεται ωστόσο την έλλειψη συστηματικής στρατηγικής και οργάνωσης, την αδυναμία οικοδόμησης συμμαχιών, ή ακόμη και την ενσωμάτωση εν μέρει ορθολογικών επιχειρημάτων, τα οποία πολλές φορές προσομοιάζουν με αυτά της Αριστεράς. Ο τρόπος που το αντιεμβολιαστικό αντικίνημα λειτούργησε ως πεδίο συνάντησης και σύγκλισης μορφών ανορθολογισμού που εξετάζονται στο βιβλίο αυτό είναι ίσως η πιο χαρακτηριστική ένδειξη ότι είναι πλέον προβληματικό να αντιμετωπίζουμε αυτές τις περιπτώσεις ως γραφικές ή περιθωριακές εξαιρέσεις, παραβλέποντας έτσι τη συνολικότερη στρατηγική των ακροδεξιών σχηματισμών.

Μια ουσιαστική διαφορά της εναλλακτικής Δεξιάς σε σχέση με τις εκφάνσεις της άκρας Δεξιάς των προηγούμενων χρόνων είναι η στρατηγική επιλογή της δημόσιας αντιπαράθεσης, της δημιουργίας μιας νέας πολιτισμικής ηγεμονίας, μέσα από τον λόγο και τη δημιουργία μιας «αντικουλτούρας» με αντεστραμμένο πρόσημο, που έχει στόχο να καταστεί ηγεμονική. Επιχειρείται δηλαδή, μαζί με τη διάβρωση των θεσμών που είχαμε παρατηρήσει στη μελέτη μας για την κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου, και μια στροφή του λεγόμενου φιλελεύθερου κέντρου ολοένα και πιο ακροδεξιά. Η συστηματική επιδίωξη της ιδεολογικής ηγεμονίας

της άκρας Δεξιάς προκρίνεται έναντι της επίκλησης ή της άσκησης βίαιων πρακτικών (όχι ότι τέτοιες πρακτικές δεν υποστηρίζονται όταν το επιτρέπει η συγκυρία: το έδειξε η κατάληψη του Καπιτωλίου το 2021, όπως και η επίθεση εναντίον του Κοινοβουλίου και του εκλεγμένου προέδρου Λουίς Ινάσιο Λούλα ντα Σίλβα στη Βραζιλία το 2023). Στην ελληνική περίπτωση, ωστόσο, φαίνεται ότι η εναλλακτική Δεξιά βρίσκεται ακόμη στο επίπεδο του λόγου και στη διεκδίκηση της πολιτισμικής ηγεμονίας, αποφεύγοντας να εμπλέκεται ανοιχτά σε βίαια ρεπερτόρια δράσης (χωρίς βεβαίως να παραβλέπουμε πρόσφατες περιπτώσεις, όπως οι λεκτικές και σωματικές επιθέσεις που δέχτηκαν βουλευτές που ψήφισαν υπέρ του νόμου για την ισότητα στο γάμο τον Φεβρουάριο 2024, ή τις ομοτρανσφοβικές επιθέσεις που συνεχίζουν να υφίστανται και μετά την ψήφιση του νόμου, με πιο χαρακτηριστική τη μαζική επίθεση σε βάρος δύο κουήρ ατόμων στη Θεσσαλονίκη τον Μάρτιο 2024).⁶

Με την καταδίκη, την εκλογική κατάρρευση και την οργανωτική διάλυση της Χρυσής Αυγής, αλλά και με τη στροφή του δημοφιλέστερου εκ των εκπροσώπων της, Ηλία Κασιδιάρη, σε μια λιγότερο βίαιη δημόσια εικόνα, κάνει την εμφάνισή της μια σειρά από επιγόνους που σε μεγάλο βαθμό διατηρούν το «σκληρό» προφίλ της Χρυσής Αυγής και ανταγωνίζονται για την ηγεμονία στον χώρο: οι Ανένταχτοι Μαιάνδριοι Εθνικιστές/Combat 18 Hellas, η Απέλλα, οι Αυτόνομοι Εθνικιστές, η ProPatria, η ΕΣΑ, η Κρυπτεία, η ΑΡΜΑ, η ΕΛΑΣΥΝ, οι Έλληνες ΓτΠ, η ΠΑΤΡΙΕ, η ΛΕΠΕΝ είναι ίσως οι πιο γνωστές περιπτώσεις που διατήρησαν το λεγόμενο «μάχιμο» προφίλ, τη ρητορική και τη γενικότερη

6. <https://avmag.gr/epithesi-dechthikan-dyo-neara-kouir-atoma-sti-thessaloniki/>.

εικόνα του ναζιστικού αυτού μορφώματος. Ταυτόχρονα όμως αναδύθηκε και ένας συγγενικός χώρος, με προφίλ λιγότερο ανοιχτά επιθετικό, υπό μία έννοια πιο ευπρεπές με συμβατικούς όρους. Το ευρύ φάσμα οργανώσεων, συλλόγων, κομμάτων και αυτόνομων πολιτευτών, δημοσιολόγων, χαρισματικών προσωπικοτήτων με πρόσβαση στον δημόσιο λόγο χάρη στο διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παρουσιάζεται ως πατριωτικό, αντιστασιακό, μαχητικό απέναντι σε μια κοινωνική πραγματικότητα που περιγράφει ως ζοφερή, άδικη για τους Έλληνες και επιβαλλόμενη από σκοτεινά κέντρα αποφάσεων.

Παρ' όλα τα ειδικά και επιμέρους γνωρίσματα αυτής της πανσπερμίας περιπτώσεων, δύο χαρακτηριστικά παραμένουν κοινά και σταθερά σε ολόκληρο το φάσμα της ελληνικής εναλλακτικής Δεξιάς: ο υπερεθνικισμός και οι ανορθολογικές θεωρήσεις ενάντια στον εμβολιασμό. Το πρώτο είναι πάγιο χαρακτηριστικό της άκρας Δεξιάς στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, ένα στοιχείο που διαθέτει σταθερό πυρήνα αξιών, ισχυρισμών και διεκδικήσεων, π.χ. ο ελληνικός πολιτισμός είναι ανώτερος όλων των άλλων, η Ορθοδοξία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του Ελληνισμού, η Ελλάδα οφείλει να πολεμήσει για τις «χαμένες πατρίδες». Οι ανορθολογικές θεωρήσεις ενάντια στον εμβολιασμό είναι νέο χαρακτηριστικό, που τα τελευταία χρόνια έχει φέρει κοντά, σε επίπεδο ιδεολογικής ζύμωσης (αλλά όχι απαραίτητα και εκλογικής συμπόρευσης), ένα συνονθύλευμα πολιτικών δρώντων. Το ετερόκλητο αντιεμβολιαστικό «κίνημα» (που έλαβε χαρακτηριστικά αντικινήματος) έγινε ο καταλύτης ώστε οι διάφορες και επιμέρους εκφάνσεις του ανορθολογισμού που εμφανίζονται στις διαφορετικές συνιστώσες της άκρας Δεξιάς να συναντηθούν ιδεολογικά

αλλά και χωροταξικά, σε κοινές εκδηλώσεις στις οποίες κυριαρχούσε –πέραν των διαφόρων θεωριών συνωμοσίας– ένας εναντιωματικός λόγος περί αντίστασης σε μια νέα τάξη πραγμάτων που απειλεί όχι μόνο τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά σε επίπεδο υγείας, αλλά την ελληνική κοινωνία, το έθνος, την Ορθοδοξία κ.λπ. Η τομή που αποτέλεσε το αντιεμβολιαστικό αντκίνημα, αλλά και συνολικά η εμπειρία της πανδημίας και η διαχείρισή της, είναι ένας από τους κεντρικούς άξονες της ανά χείρας μελέτης.

Ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό της εναλλακτικής Δεξιάς είναι η επιθυμία της να μην εμφανίζεται ως άκρα Δεξιά, αλλά ως υπερκομματική, πάνω από ιδιωτικά ή κομματικά συμφέροντα, ως πραγματικά ενωτική, ως κοινωνία πολιτών και όχι απαραίτητα ως κόμμα, ως πατριωτική, ενάντια σε επιμέρους διχασμούς. Ωστόσο, αν και οι διάφορες οργανωμένες συλλογικές εκδοχές της άκρας Δεξιάς προβαίνουν διαρκώς στην επίκληση μιας φανταστικής εθνικής ενότητας, η πολιτική τους πρακτική και η εκλογική τους στρατηγική φανερώνει το ακριβώς αντίθετο, εφόσον οι επιμέρους αυτοί δρώντες καταλήγουν σε κομματίδια προσωπικοτήτων.

Η έντονη και εφ' όλης της ύλης συνωμοσιολογία είναι επίσης θεμελιώδες χαρακτηριστικό της εναλλακτικής Δεξιάς, που σε μια λογική συναγερμού επιστρατεύει τις δυνάμεις των σκοτεινών κέντρων που τόσο αγαπάνε οι θεωρίες συνωμοσίας. Παρουσιάζοντας ως «δεινά» όχι τις δομικές κοινωνικές συνθήκες αλλά συγκεκριμένες δαιμονοποιημένες κοινωνικές ομάδες, η ελληνική εναλλακτική Δεξιά κατασκευάζει μια δική της «δαιμονολογία», η οποία περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο τους μετανάστες και πρόσφυγες, τους Τούρκους και τους Βορειομακεδόνες, τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, τους μουσουλμάνους, τους «προδότες της πατρί-

δας», δηλαδή την Αριστερά που υποστηρίζει τα δικαιώματα και τη συμπερίληψη των παραπάνω ομάδων, δεν ταυτίζεται με την υπερεθνικιστική ρητορική κατά των συνήθων «εθνικών εχθρών» και δεν αναγνωρίζει την Ορθοδοξία ως υπέρτατο στοιχείο της «ελληνικότητας». Περιλαμβάνει επίσης τη λεγόμενη «Νέα Τάξη Πραγμάτων», τους «Εβραίους», την «παγκοσμιοποίηση», ενίοτε τους «Ευρωπαίους» ή τους «Αμερικάνους», που θεωρείται ότι επιβάλλουν μια πολιτισμική ηγεμονία με υποτιθέμενο στόχο να εξαφανίσουν τον «ελληνικό πολιτισμό».

Πέρα από την πρόκληση ηθικού πανικού, φόβου και μιας πολιτισμικής αγωνίας (cultural anxiety) με αντικείμενο την απώλεια της «εθνικής ταυτότητας», των «εθνικών παραδόσεων», μιας εξιδανικευμένης τάξης πραγμάτων, ενός ρομαντικοποιημένου παρελθόντος και μιας μυστικοποιημένης εθνικής ενότητας, αυτό που επίσης χαρακτηρίζει τη νέα στρατηγική της εναλλακτικής Δεξιάς είναι η ιδιοποίηση της ρητορικής της Αριστεράς. Η τακτική αυτή χρησιμοποιείται ώστε να απαντηθούν οι ισχυρισμοί και τα επιχειρήματα του αντιπάλου (δηλαδή της Αριστεράς), να επιτευχθεί μια αλλαγή στη δημόσια εικόνα της εναλλακτικής Δεξιάς (να αποποιηθούν δηλαδή τα σχήματά της την ταμπέλα του ακροδεξιού) και κατά συνέπεια να διευρυνθεί η κοινωνική και πολιτική της απήχηση. Η συγκεκριμένη τακτική συμπληρώνεται και από στρατηγικές εξίσωσης και αντιστροφής, που επιτελούν μια συστηματική παραποίηση της πραγματικότητας: τα «θύματα», οι καταπιεσμένοι, οι περιθωριοποιημένοι, οι αδύναμοι, αναπαρίστανται ως «θύτες».

Η στρατηγική αυτή χρησιμοποιείται κατά κόρον για το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα (πιο πρόσφατα επιστρατεύτηκε και για τα έμφυλα ζητήματα). Σε αυτήν την προοπτι-

κή, οι κατατρεγμένοι όχι μόνο δεν είναι αναξιοπαθούντες, αλλά η αναπαράστασή τους ποικίλλει: από πράκτορες του Ερντογάν ή Ισλαμιστές που έχουν στόχο να καταστρέψουν την Ευρώπη και την Ελλάδα έως πονηροί τεμπέληδες που ζουν πλουσιοπάροχα χάρη στα επιδόματα των Ελλήνων και των Ευρωπαίων. Το βασικό σχήμα πλαισίωσης το οποίο η εναλλακτική Δεξιά αντλεί από την Αριστερά και το επαναπροσδιορίζει, αδειάζοντας το ανατρεπτικό του περιεχόμενο, είναι αυτό της «αντίστασης». Μάλιστα απέκτησε νέα δυναμική και σημαντικά μεγαλύτερη απήχηση με την εμφάνιση του αντιεμβολιαστικού αντικινήματος.

Όλες οι περιπτώσεις από τις οποίες αντλήθηκε υλικό για τη μελέτη αυτή πλαισιώνουν τη δράση της εναλλακτικής Δεξιάς ως «αντίστασης» στον λεγόμενο εποικισμό, στο ξεπούλημα της πατρίδας, στην επιβολή της Νέας Τάξης Πραγμάτων ή της πολιτικής ορθότητας, στη λεγόμενη «κατάργηση των φύλων». Όπως αναδεικνύεται στα επιμέρους κεφάλαια της μελέτης, οι νέοι αυτοί πολιτικοί δρώντες αναδύονται από μια αντιδραστική κοινωνία πολιτών και σε μεγάλο βαθμό την εκφράζουν: ομάδες πίεσης, όπως οι «Ενεργοί μπαμπάδες», οι χριστιανικές αδελφότητες, οι σύλλογοι «Μακεδονομάχων», τα σωματεία που απέκτησαν ύπαρξη και ορατότητα μέσα από το αντιεμβολιαστικό αντικίνημα, με μια κουβέντα οι «νέοι αγανακτισμένοι», διεκδικούν όλο και σημαντικότερο ρόλο στο πολιτικό πεδίο, καθώς η εμπιστοσύνη στα παραδοσιακά κόμματα, με τα πελατειακά τους συστήματα και τις ιδεολογίες τους, καταρρέει. Στη συνθήκη αυτή, ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των νέων τεχνολογιών, που επιτρέπουν την ευρεία αλλά και ταχύτατη διάχυση του μηνύματος, την κατασκευή και διάδοση ψευδών ειδήσεων και θεωριών συνωμοσίας, είναι καταλυτικός.

Σημαντικό επίσης είναι να τονιστεί ο διεθνοποιημένος χαρακτήρας αυτών των δικτύων, που διαφαίνεται τόσο στη θεματολογία τους, η οποία είναι «ταυτοτική» (μία ανεστραμμένη εκδοχή των πολιτικών ταυτότητας) όσο και στις στρατηγικές που προκρίνονται, όπως περιγράφεται παραπάνω. Υπό την έννοια αυτή, όπως διεθνώς, παρατηρείται και στην Ελλάδα μια «αμερικανοποίηση» της άκρας Δεξιάς, που μπορεί να εγκαταλείπει το ανοικτά επιθετικό και βίαιο προφίλ, προβάλλοντας μια πιο αποδεκτή και συμβατική φυσιογνωμία, αλλά στοχεύει σταθερά σε μια μακρά ηγεμονία πολιτισμικής «καθαρότητας» και μισαλλόδοξου συντηρητισμού. Με σταθερά εναντιωματική και «αντισυστημική» ρητορική, η ελληνική εναλλακτική Δεξιά ερμηνεύει την πολυκρίση που κατατρέπει την ελληνική κοινωνία μέσα από ένα πρίσμα εμμονικά «ταυτοτικό»: αν και οι ρίζες της ανάδυσης και της δημοφιλίας της είναι κατά βάση οικονομικές (φτωχοποίηση στον απόηχο της παγκοσμιοποίησης και της οικονομικής κρίσης, κατάρρευση του ονείρου της μεσαίας τάξης, αποσάθρωση της ελπίδας για κοινωνική κινητικότητα), η έκφραση της οντολογικής επισφάλειας της εποχής μας δεν εκφέρεται με όρους οικονομικούς αλλά πολιτισμικούς.

Η παρούσα μελέτη εστιάζεται τόσο στις θεσμικές αποκρυσταλλώσεις της άκρας Δεξιάς, όπως είναι τα πολιτικά κόμματα που αναδύθηκαν στην μεταπανδημική περίοδο, όσο και στον κυβερνοχώρο, στον οποίο συντελείται σημαντικό μέρος της ακροδεξιάς ριζοσπαστικοποίησης, αλλά και στον αντικινηματικό χαρακτήρα των διαμαρτυριών «από τα κάτω» που έχουν προσλάβει οι ακροδεξιές ανησυχίες τα τελευταία χρόνια. Κατά τη γνώμη μας, η πανδημία και οι κινητοποιήσεις που προκάλεσαν τα μέτρα διαχείρισής

της αποτέλεσαν τομή για την ανασυγκρότηση της άκρας Δεξιάς, όπως καταδεικνύεται και στα κεφάλαια που ακολουθούν. Σε αυτή την λογική, το βιβλίο ξεκινά με την εξέταση του αντιεμβολιαστικού αντικινήματος. Μελετώνται οι νέοι δρώντες, αλλά και παλιοί που αναβαπτίστηκαν μέσω αυτού, η επιχειρηματολογία του, οι πολιτικές του στοχεύσεις και οι ευρύτερες συνέπειες που παρήγαγε η δράση του τόσο σε κοινωνικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Το σχετικό κεφάλαιο ιχνηλατεί την πολιτική πορεία του αντικινήματος, που διήρκεσε περίπου όσο ίσχυσαν τα μέτρα κατά της πανδημίας του COVID-19, και καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο αυτό ηγεμονεύθηκε από την άκρα Δεξιά, η οποία το εκμεταλλεύτηκε ως πολιτική ευκαιρία δράσης αλλά και νομιμοποίησής της μετά τη δικαστική καταδίκη της Χρυσής Αυγής. Η κατίσχυση συνωμοσιολογικών τρόπων ανάγνωσης της επισηφάνους καθημερινότητας και η διάχυση του ανορθολογισμού ως τρόπου πρόσληψης της πραγματικότητας, όπως αναδεικνύει το κεφάλαιο, ξεπέρασε κατά πολύ τόσο τη χρονική διάρκεια της πανδημίας όσο και τα στενά όρια του μονοθεματικού αντιεμβολιαστικού αντικινήματος.

Έπειτα εξετάζεται ο ρόλος της θρησκευτικής ταυτότητας στη διαμόρφωση διεκδικητικών δρώντων που απαιτούν μια κάποιου τύπου «χριστιανική διακυβέρνηση», με τρόπο καινοφανή για τα ελληνικά δεδομένα, και τούτο παρά τη διαρκή και νομιμοποιημένη παρουσία της Εκκλησίας στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Εξετάζονται τα κυρίαρχα δημιουργήματα του φαινομένου, των οποίων οι αντικινηματικές ρίζες μπορούν να αναζητηθούν τόσο στα συλλαλητήρια για το Μακεδονικό όσο και στις αντιεμβολιαστικές κινητοποιήσεις: το Ορθόδοξο κόμμα ΝΙΚΗ και τα παραθρησκευτικά δίκτυα, που έχουν σαφώς πιο ανοιχτά ενα-

ντιωματική και μαξιμαλιστική φυσιογνωμία. Το κεφάλαιο αναδεικνύει μεταξύ άλλων και τη δύσκολη θέση στην οποία έχουν περιέλθει οι επίσημες εκκλησιαστικές αρχές απέναντι σε ένα ριζοσπαστικοποιημένο και διεκδικητικό «κίνημα αμφισβήτησης», που επιδιώκει να επιβάλει τη δική του «μαχητική» εκδοχή μιας χριστιανικής πολιτικής ενάντια στις «ξεπουλημένες» ηγεσίες, πολιτικές και θρησκευτικές.

Στη συνέχεια, το βιβλίο εστιάζεται στο αναδυόμενο και σύνθετο πεδίο του κυβερνοχώρου, με όχημα τα ιδεολογήματα ενάντια στις έμφυλες διεκδικήσεις. Η λεγόμενη «woke» ατζέντα έχει καταστεί ναυαρχίδα της εναλλακτικής δεξιάς ιδεολογίας και χρησιμοποιείται επιθετικά από την άκρα Δεξιά διεθνώς ως μέσο απαξίωσης και χλευασμού προοδευτικών ιδεών και ατόμων, ενώ συχνά εκφέρεται με όχημα την εναντίωση στην υποτιθέμενα καταπιεστική πολιτική ορθότητα, την καταπάτηση της ελευθερίας του λόγου και μια γενικότερη απειλή κατά του δυτικού πολιτισμού. Το κεφάλαιο ωστόσο δεν εξαντλείται στους διαδικτυακούς δρώντες αλλά εξετάζει και τη θεσμική αποκρυστάλλωση της ιδεολογίας κατά του φύλου (anti-gender), εστιάζοντας στο πρωτοεμφανιζόμενο πολιτικό κόμμα Φωνή Λογικής, το οποίο κεφαλαιοποίησε με συστηματικό και επιτυχημένο τρόπο την εναντίωση στις έμφυλες διεκδικήσεις, προβάλλοντας το ρητορικό σχήμα της «κοινής λογικής» ενάντια στον «παραλογισμό» των δικαιωμάτων.

Σαφώς, η χρήση της ιστορικής μνήμης και της ιστορίας αποτελεί διαρκές χαρακτηριστικό και υπόστρωμα για την ίδια την ύπαρξη της άκρας Δεξιάς, γι' αυτό και η προσέγγισή μας στο φαινόμενο ολοκληρώνεται με την διερεύνηση της «σωστής πλευράς της ιστορίας». Η δημόσια ιστορία της άκρας Δεξιάς μελετάται μέσω του «Μακεδονικού» και των

νέων επιδίκων ζητημάτων που διαμορφώθηκαν γι' αυτήν με τη Συμφωνία των Πρεσπών και των συλλαλητηρίων. Τα παραπάνω γεγονότα έγιναν αφορμή τόσο για ζύμωση δικτύων –τα συναντάμε λίγα χρόνια αργότερα στο αντιεμβολιαστικό κίνημα, στις διαμαρτυρίες ενάντια στις νέες ταυτότητες και στις εναντιώσεις στον νόμο για την ισότητα στον γάμο– αλλά δημιούργησαν και μια νέα ιστορική μνήμη, τη «μνήμη των συλλαλητηρίων». Στην περίπτωση αυτή, το «εναλλακτικό» στοιχείο δεν είναι τόσο η θεματολογία –η «πραγματική», «ένδοξη» ελληνική ιστορία– αλλά η χρήση νέων μέσων για τη διάδοση του μηνύματος, όπως το γκράφιτι και το κόμικ.

Βιβλιογραφία

- Αλεξάτος, Γ. (2019), *Οι Ελλαδέμποροι, Άκρα Δεξιά και Φασισμός στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Άπαρσις.
- Αφουξενίδης, Α., Πετρίδης, Π., Πέτρου, Μ., Καβουλάκος, Κ. (2021), *Ακροδεξιά κοινωνικά δίκτυα. Διερεύνηση του πολιτικού και πολιτισμικού ακτιβισμού*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βασιλάκη, Ρ. & Σουβλής Γ. (2021), *Η κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου στην Ελλάδα: Φύλο, ΜΜΕ, Ένοπλες Δυνάμεις, Εκκλησία, Rosa Luxemburg Stiftung – Greece Office*.
- Βελουδογιάννη, Δ.Π. (2015), *Ο εχθρός, το αίμα, ο τιμωρός*, Αθήνα, Νήσος.
- Γεωργιάδου, Β. (2019), *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα – 1965-2018*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Χαλικοπούλου, Δ. – Βασιλοπούλου, Σ. (2015), *Η εθνικιστική λύση της Χρυσής Αυγής*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2014), *Το «βαθύ κράτος» στην σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*, Αθήνα, Νήσος.
- Ψαρράς, Δ. (2010), *Το κρυφό χέρι του Καρατζαφέρη*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Ψαρράς, Δ. (2012), *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*, Αθήνα, Πόλις.
- Ψαρράς, Δ. (2018), *Ο Αρχηγός*, Αθήνα, Πόλις.
- Della Porta, D. (2023), *Regressive Movements in Times of Emergency: The Protests Against Anti-Contagion Measures and Vaccination During the Covid-19 Pandemic*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

- Ellinas, A.A. (2013), «The rise of Golden Dawn: The new face of the far right in Greece», *South European Society and Politics*, 18(4), 543-565.
- Ellinas, A.A. (2012), «LAOS and the Greek extreme right since 1974». Στο Andrea Mammone – Emmanuel Godwin – Brian Jenkins (eds.) (2012), *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge, 140-156.
- Filelitz, M. (2016), «Beyond the Fringe: Unfolding the Dynamics of Golden Dawn's rise». Στο S. Goll, M. Mlinariæ, & J. Gold (Eds.), *Minorities under Attack.: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies*, Harrassowitz Verlag, 257-276.
- Petrou, M. – Kandyli, G. (2016), «Violence and extreme-right activism: the neo-Nazi Golden Dawn in a Greek rural community», *Journal of Intercultural Studies*, 37(6), 589-604.
- Seferiades, S. & Kotronaki, L. (2015), «Fascism as a Mass Phenomenon: Should We Be Calling It a Movement?», Paper presented at the conference *Fascisms across Borders*, Hyman Center, Columbia University.
- Siapera, E., Veikou, M. (2016), «The Digital Golden Dawn: Emergence of a Nationalist-Racist Digital Mainstream». Στο Karatzogianni, A., Nguyen, D., Serafinelli, E. (eds), *The Digital Transformation of the Public Sphere*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 35-59.